

nusunda müşâhere* kâtiibi Yûsuf b. Mehmed'in *Risâle-i Ken'âniyye*'si ve Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Matrakçı Nasuh'un *Umdetü'l-hisâb*'ı divan kâtiplerine divan rakamlarını öğretme amacını taşır. Bunlarda rakamlar hakkında bilgi ve bu rakamların tabloları yer alır.

Divan rakamlarını öğrenmek için Arapça sayıları ve bazı işaretleri bilmek yeterlidir. Diğer rakam çeşitlerinde olduğu gibi divan rakamlarında da ilk dokuz rakama ait işaretlerden diğer basamaklardaki rakamlar türetilmektedir. Rakam cümlesi yazılırken birlerden sonraki basamakları türetmek ve birleştirme kolaylığını sağlamak için birler basamağı rakamları iki türlü yazılır. Yerine göre bunların biri veya diğeri kullanılır. Onlar basamağı, birleri gösteren işaretlerin sonlarına sola doğru dönük bir karnat ilâvesiyle yapılır. On binleri göstermek üzere birler işaretlerinin sonuna Arapça "nun" harfi gibi bir işaret eklemek gerekir. İkili çoğul rakamların (20, 200 ve 2000) imlâsına sadık kalmaya çalışılırdı. Yalnız yirmi anlamına gelen "işrîn" sözünün ortada kalan harfleri çizgi haline gelmiştir. 100 işareti Arapça 100'ün karşılığı olan "mie"nin (مائة) ilk hecesiyle temsil edilir. 1000 anlamına gelen "elf" (الف) ise aynen korunmuştur. 2000'i gösteren işaret "elfey"dir (الفي). Arapça sayı saymada iki basamaklı rakamların okunuşundaki sıraya (birler, sonra onlar) yazılırken de uyulur. On binler için de aynı durum geçerlidir. Divan rakamlarında milyon ve katları "kere" ifadesi ilâvesiyle (on kere 100.000) ve bunun katlarıyla gösterilir. Kere yerine "merre" kelimesi yazıldığı gibi "yük" veya bunun Arapça'sı olan "himl" de kullanılır. Bu son iki kelime 100.000 anlamına gelmekteydi. Yarım ise rakam cümlesindeki birler basamağının altına konan (½) şeklindeki bir işaretle gösterilir.

Bu rakamlar Osmanlı maliyesinde uzun süre muâmelâtta ve muhasebe defterlerinde kullanıldı. Osmanlılar'da da sadece bu rakamlarla tutulan rûznâme, muhasebe defterleri olduğu gibi her iki rakamın birlikte yer aldığı kayıtlara rastlanmaktadır. Bu durum hesapların sıhhati, rakamların doğruluğu açısından önemliydi. Hatta bazan bunlarla da yetinilmez, düz ve okunaklı yazı ile rakamların okunuşları aynen yazılırdı. Muhasebe kalemleri dışında tahrir defterlerinde sık olmamakla birlikte bu rakamların kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Divan rakamlarının maliyede kullanılması Tanzimat dönemine kadar sürdü. Bu rakamların Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından kaldırıldığı yazılmaktaysa da bunun II. Mahmud devrinde hemen hemen terkedilmiş olduğu belirtilmektedir (Elker, s. 13).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Felek Âlâ-i Tebrîzî, *Sa'âdetnâme fi't-teressül ve kavâ'idü'd-defter*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4190; a.mlf., a.e., Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 1756; Muhammed b. Kiyâ el-Mâzenderânî, *Risâle-i Felekiyye* (nşr. W. Hinz), Wiesbaden 1952, tür.yer.; Mehmed b. Atmaca, *Mecmau'l-kavâid*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3176; Yûsuf b. Mehmed, *Risâle-i Ken'âniyye*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1979, vr. 3^b-4^a, 4^b-5^a; Cemşid b. Mes'ûd el-Kâşî, *Miftâhu'l-hisâb*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1977, vr. 10^a-b; Matrakçı Nasuh, *Umdetü'l-hisâb*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1987, vr. 5^a-b; İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Selcûkiyye*, İstanbul 1309, s. 4; Hüseyin Kâzımzâde, *Les Chiffres siyâk et la comptabilité persane, essai sur l'administration de la Perse*, Paris 1913; L. Fekete, *Die Siyaqat Schrift in der Turkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, I-II, tür.yer.; Salâhaddin Elker, *Divan Rakamları*, Ankara 1953; Dündar Günday, *Arşiv Belgelerinde Siyaqat Yazısı Özelikleri ve Divan Rakamları*, Ankara 1974; Kâmil Cemil Aselî, *Vesâ'îku Mağdisiyye târihiyye*, Beyrut 1985, II, 158-163; A. Zeki Velîdî [Togan], "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisâdî Vaziyeti", *THİT*, I (1931), s. 3, 14, 31.

HALİL SAHİLLİOĞLU

DİVÂN-ı SEMS-i TEBRİZİ

(bk. DİVÂN-ı KEBİR).

DİVANE

(ديوانه)

İlâhî aşkın etkisiyle hayrete düşen,
şaşırp kalan anlamında
bir tasavvuf terimi
(bk. BEHLÛL; MECZUP).

DİVANE MEHMED ÇELEBİ

(ö. 951/1544'ten sonra)

Mevlevîliğin yayılmasında
önemli rol oynayan
Mevlevî şeyhi ve divan şairi.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Karahisar'da (Afyon) doğdu. Müridlerinden Şahidî İbrâhim Dede'nin (ö. 957/1550) *Gülşen-i Esrâr* adlı eserinin sonunda yer alan menkıbelerle karışık hâtıraları, onun şahsiyeti hakkında orijinal bilgiler vermekle birlikte bu bilgiler biyografisinin tesbitinde yetersiz kalmaktadır. Onunla ilgili ikinci kaynak durumunda olan Sâkıb Dede'nin (ö. 1148/1735) *Seffine-i Mevleviyye*'sindeki bilgiler de oldukça karışıktır. Sâkıb Dede'ye göre Divane Mehmed Çelebi, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun ile evlenen Süleyman Şah'ın torununun oğludur. Mutahhara Hatun'un Hızır ve İlyas adlı iki çocuğu olmuştur. Divane Mehmed Çelebi'nin babası Bâli Çelebi (Abâpûş-i Velî, ö. 890/1485) Hızır Paşa'nın oğludur. Ancak Mevlevîlik tarihinin muteber eseri Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifin*'inde Sultan Veled'in torunları Hızır ve İlyas'ın ad-

Matrakçı Nasuh'un *Umdetü'l-hisâb* adlı eserinde divan rakamlarını basamaklarını gösteren iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1987, vr. 5^a-b)

ları geçtiği halde Mutahhara Hatun'un Süleyman Şah ile evlendiği konusunda bir kayıt yoktur. Öte yandan Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan (nr. 2158) 869 (1464) istinsah tarihli bir *Menâkıbü'l-ârifîn* nüshasının son varlığında yer alan ayrı bir hatla yazılmış şecerede, Hızır Paşa ile Abâpûş-i Velî arasında Mehmed ve Mehmed Paşa adlı iki kişi daha görülür. Bu şecereye göre Divane Mehmed Çelebi'nin babası Abâpûş-i Velî, Hızır Paşa'nın değil Mehmed Paşa'nın torunudur. Aynı şecereye diğer bazı *Menâkıbü'l-ârifîn* nüshalarında da rastlanılmaktadır (meselâ bk. İÜ Ktp., FY, nr. 1231, vr. 192^b; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 320, vr. 193^b). Bu durumda Divane Mehmed Çelebi'nin soyu Abâpûş-i Velî, Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Hızır Paşa, Süleyman Şah olarak tesbit edilebilir. Divane Mehmed'in çelebililiği, Süleyman Şah'ın eşi Mutahhara Hatun'un Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in kızı olmasından gelmektedir.

Babasının şeyhlik yaptığı Karahisar Mevlevîhânesi'nde doğan ve Mevlevî kültür ortamında yetişen Mehmed Çelebi'yi babası ölümünden bir yıl önce kendi yerine şeyh tayin etti. Mehmed Çelebi ölümüne kadar Karahisar Mevlevîhânesi'nin şeyhi olarak görevini sürdürdü. Müridi Şâhidî, Mevlânâ'nın, "Sevgili âhir zamanda çalgıya düştü, eğlenceye kapıldı, fakat onun iç yüzü tamamıyla mücâhede; görünüşte oyunla, aslı olmayan şeylerle meşgul" anlamına gelen beyti Divane Mehmed Çelebi için söylediğine inanıldığını bildirir. Gönline kendisine intisap arzusu düştüğünü, annesini ziyaret için gittiği Muğla'da bir gece Mehmed Çelebi'nin, "Beni bulmak istiyorsan harâbâtî ol" dediğini ve nihayet Kütahya'da ona intisap ettiğini anlatır. Şâhidî, Mehmed Çelebi'nin çârdarb* olduğunu, şarap içtiğini, halk arasında adının kötüye çıktığını, halktan kendisini bu şekilde sakladığını, ondan gördüğü kerâmetleri anlatmasının mümkün olmadığını, "Bizden gördüklerini nazmet" dediğini, ancak bu emri yerine getiremediğini söyler. Şâhidî İbrâhim Dede 1544 yılında kaleme aldığı eserinde şeyhinin ölümünden bahsetmediğine göre Divane Mehmed Çelebi bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Sâkıb Dede, Mehmed Çelebi'nin daha gençlik yıllarından itibaren göğsü açık bir tennüreyle kalenderî abası giyerek dolaştığını, başında bazan Şems-i Tebrîzî'ye mensubiyetini gösteren on iki di-

limli taç bulunduğunu ve çârdarb olduğunu söyleyerek Şâhidî'nin verdiği bilgileri doğrular. Ona göre Mehmed Çelebi, Pîr Âdil Çelebi'nin âsitâne çelebililiği döneminde (1421-1460) Karahisar'dan Konya'ya, oradan Hacıbektaş Tekkesi'ne gitmiş, daha sonra yanına kırk Bektaşî abdalı alarak gittiği Irak'ta Necef, Kerbelâ, Bağdat ve Sâmerâ'da Ehl-i beyt imamlarını ziyaret etmiş ve sekizinci İmam Ali er-Rizâ'yı da ziyaret etmek üzere Meşhed'e gitmiştir. Bu ziyaret, Mehmed Çelebi 1544'te hayatta olduğuna göre Sâkıb Dede'nin belirttiği dönemde değil daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır. Mehmed Çelebi Meşhed'de büyük itibar görmüş, türbedeki iki bayrakla İmam Rizâ'nın imaretindeki büyük bir kazan ve vakıf kapların bir kısmı kendisine hediye edilmiş, ziyaret sırasında, "Rizâ'nın kapısından ayrı düşün göz, güneş çeşmesi bile olsa nursuzdur" diye başlayan Farsça bir rubâiyi irticâlen söylemiş, sağ tarafında Mevlevîler, sol tarafında Bektaşîler bulunduğu halde Meşhed'den ayrılmıştır. Tekrar Bağdat'a dönüp imamları ziyaret ettikten sonra Halep'e giden Mehmed Çelebi, burada Vefâiyye tarikatının kurucusu Ebû'l-Vefâ el-Bağdâdî (ö. 501/1107) soyundan Şeyh Ebû Bekir el-Vefâî'nin (ö. 991/1583) dergâhında kalır. Ebû Bekir'i kalenderîler gibi traş ettirip ona hilâfet verir. Karahisar'a dönerken Konya'ya uğrayıp cediti Mevlânâ'yı ziyaret eder. Bir süre sonra Mısır'a giderek orada tutuklu bulunan İbrâhim Gülşenî'nin (ö. 940/1534) hapisten çıkarılmasını sağlar. Mısır dönüşü Şam'da İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret eder. Sâkıb Dede, Divane Mehmed Çelebi'nin Kanûnî Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a, oradan Bursa ve Kütahya'ya gittiğini, Karahisar'a dönüşünden bir süre sonra vefat ettiğini söyler, ancak tarih vermez. Onun kaydettiği bu bilgiler bazı kronoloji hatalarını ihtiva ettiğinden ancak tarihî tenkit süzgecinden geçirildikten sonra kabul edilebilir. Meselâ ona göre Divane Mehmed Çelebi'nin Tomanbay devrinde Mısır'a gidişi, Kanûnî devrinde İstanbul'a gidişinden sonradır. Halbuki Tomanbay, Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçmeden önce Mısır'da 1516-1517 yıllarında hükümdarlık yapmıştır. Sâkıb Dede'nin, Mehmed Çelebi'nin İstanbul'da iken İskender Paşa'nın konağında misafir olduğunu, paşanın Galata'da Kule civarındaki bahçesini vakfederek oraya bir mevlevîhâne kurulduğunu söylemesi de yan-

lıştır. Çünkü bu mevlevîhânenin II. Ba-yezid devrinde tesis edildiği ve İskender Paşa'nın Fâtiha Sultan Mehmed'in Hassa gılmanlarından olduğu bilinmektedir.

Mehmed Çelebi'nin yukarıda anılan soy şeceresinde adı Divane Mehmed Çelebi şeklinde geçmektedir. Rind ve kalendermeşrep bir Mevlevî olan Mehmed Çelebi'nin adına "Divane" lakabı bu tavrından ötürü eklenmiş olmalıdır. Timur istilasında Mevlânâ'nın türbesinden alınıp götürülen *Divân-ı Kebîr*'i İran'a gidip geri getirdiği için "Sultân-ı Divânî" unvanıyla anıldığı şeklindeki rivayetin, pek hoş görülmemeyen "Divane" lakabını bu şekle dönüştürmek için uydurulduğu kesindir. Hüseyin Ayvansarâyî'nin, Divane Mehmed Çelebi'nin Konya'da çelebilik makamına geçtiğini söylemesi de yanlıştır (*Hadikatü'l-cevâmi*, II, 42).

Mevlevîlik tarihinde Ârif Çelebi ile başlayan Ehl-i beyt sevgisine özel bir önem verme hususu Divane Mehmed Çelebi'de yeni bir boyut kazanmış ve Mevlevîliğin onun tarafından temsil edilen Şems meşrebi Kalenderîlik, Bektaşîlik ve Hurûfilik'le kaynaşma temayülü göstermiştir. Nitekim Harîrîzâde'nin, Kalenderîliği Mevlevîliğin bir kolu sayıp Divane Mehmed Çelebi'yi Kalenderîliğin kurucusu olarak göstermesi (*Tibyân*, III, vr. 74^b-77^a) yanlıs olmakla birlikte bu durumun bir sonucu olmalıdır. Kalenderîliği benimseyen halde Mevlevîliğin esaslarını özenle koruyan Mehmed Çelebi, Ulu Ârif Çelebi'den sonra Mevlevîliği en çok yayan kişidir. Halep, Burdur, Eğridir, Sandıklı, Mısır, Cezayir, Midilli ve muhtemelen Lazkiye mevlevîhâneleri onun gayretiyle açılmıştır.

Şâhidî'nin *Gülşen-i Esrâr*'ında Mehmed Çelebi'nin Fenâî, Fânî gibi bazı halifelerinin adına rastlanmaktadır. Şâhidî, Fenâî'nin Mehmed Çelebi doğunca gidip onun ayaklarını öptüğünü ve Mevlânâ'nın Çelebi'nin geleceğini bir gazeyle müjdelediği şeklindeki rivayeti, *Vahdetnâme* adlı bir eseri olduğunu söylediği Muarrifoğlu'ndan duyduğunu söyler. Kimliği bilinmeyen ve adı geçen eseri günümüze ulaşmayan Muarrifoğlu da muhtemelen Mehmed Çelebi'nin halifesidir. Fânî Dede ise Lazkiye Mevlevîhânesi'nin şeyhidir. Sâkıb Dede, Divane Mehmed Çelebi'nin Halep'te Ebû Bekir el-Vefâî'ye, Mısır'da Ahmed es-Sâfi'ye hilâfet verdiğini, Galata Mevlevîhânesi'ne Sinoplular Safâî Dede'yi halife bıraktığını, Veliyyüddin Dede'yi Cezayir'e, Hızır Dede'yi Sakız'a, Nûrullah Dede'yi Eğridir'e, Alî-i

Rûmî'yi Sandıklı'ya, Derviş Hâmid'i Midilli'ye yolladığını kaydeder. Onun halifelerinden olan Şâhidî de Muğla Mevlâhânesi'nde şeyhlik yapmıştır.

Divane veya Semâî mahlasıyla şiirler söyleyen Mehmed Çelebi, divan edebiyatının önemli şahsiyetleri arasında sayılabilecek bir şair olmasına rağmen şiirleri, etrafında bulunanlarca tesbit edilmediği, tesbit edilenlerin de meşrebi yüzünden derlenip divan şeklinde düzenlenmediği için mecmualarda kalmıştır. Abdülbaki Gölpinarlı, "Belâ dildendir ol dildâr elinden dâdimız yoktur / Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdimız yoktur" beytinin Türk divan edebiyatının en güzel beyitlerinden biri olduğunu söyler. Mevlevî mukabelesi son şekliyle düzenlendikten sonra mukabelelenin ihtiva ettiği sembollerini açıklamak amacıyla yazılan ilk manzum risâle Divane Mehmed Çelebi'ye aittir. "Fâilâtün fâilâtün fâilât" vezninde elli iki beyitten meydana gelen bu risâle, Abdülbaki Gölpinarlı tarafından Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan şiir mecmualarından derlenen yirmi dört adet şiiriyle birlikte yayımlanmıştır (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 473-493).

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 677, 678, 2158; a.e., İÜ Ktp., FY, nr. 1231, vr. 192^b; a.e., Süleymaniye Ktp., Hâlef Efendi, nr. 320, vr. 193^b; a.mlf., *Âriflerin Menkıbeleri* (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1973, II, 343-344; Şâhidî İbrâhîm Dede, *Gülşen-i Esrâr*, Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2182; Sâkıb Dede, *Sefîne*, s. 15-59; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 42; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 74^b-77^a; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 61-63; Gölpinarlı, *Katalog*, II, 151, 250, 366; III, 170; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 101-112, 473-493; a.mlf., "Divane Mehmed Çelebi ya da Semâî Mehmed Çelebi, Sultan-ı Divanî", *TA*, XIII, 360; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderler*, Ankara 1992, s. 203, 204, 232.

NİHAT AZAMAT

DİVANHÂNE

(دیوانخانه)

Saraylarda divanın toplandığı ve resmîkabullerin yapıldığı geniş mekân.

İslâm sivil mimari terminolojisinde birden fazla tanımı olan divanhâne terimi, öncelikle devlet başkanı konumundaki kişilerin saraylarında divanın toplandığı, elçilerin kabul edildiği ve çeşitli önemli

meselelerin görüşüldüğü mekânları ifade eder. Ayrıca kasır, konak, köşk, yalı türünden geniş kapsamlı meskenlerde de misafir odası olarak kullanılan büyük salonlara divanhâne denilmektedir.

Emevî ve Abbâsîler'de Divanhâne. İslâm tarihinde saltanat kurumunu ve bu kuruma ilişkin gelenekleri tesis eden Emevîler olduğu için Emevî devrine ait saray ve kasırlarda karşılaşılan divanhâne niteliğindeki mekânları, kendi türünün İslâm mimarisindeki ilk örnekleri olarak kabul etmek gerekir. Emevîler'in saltanata ve saray geleneğine ilişkin birçok hususta olduğu gibi bu mekânların tasarımı ve süslenmesinde de Sâsânî ve Bizans uygulamalarının ilham aldıkları görülmektedir. Başşehir Şam'da, Emeviyye Camii ile bağlantılı olarak inşa edildiği bilinen ve asıl devlet yönetim merkezi niteliğini taşıyan büyük saray tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak çeşitli kaynaklardan, bu sarayın merkezinde Kubbetü'l-hadrâ adlı âbidevî kubbe ile örtülen bir divanhânenin bulunduğu öğrenilmektedir.

Şam'daki büyük sarayın yok olmasına karşılık Suriye, Filistin ve Ürdün'ün çeşitli yerlerine dağılmış "çöl kasırları" denilen saraylarda, değişik biçimlerde tasarlanmış ve ihtişamlı süslemelerle donatılmış divanhâne niteliğinde taht salonları ve resmîkabul mekânları teşhis edilmektedir. Bunlardan I. Velîd'in (705-715) yaptırdığı Kusaury Amre hamam-kasrında soyunmalık bölümü, gereğince divanhâne vazifesini görecek şekilde planlanmıştır. Söz konusu bölüm, kuzey-güney doğrultusunda uzanan beşik tonoz örtülü üç neften meydana gelmiş ve yan neflerin kuzey ucunda bulunan apsis biçimindeki yuvarlak çıkıntılarla donatılmış iki mekânın arasına, halifenin tahta oturup toplantılara başkanlık ettiği eyvan yerleştirilmiştir. Kuzey duvarının ekseninde yer alan ve girişin tam karşısına gelen bu taht eyvanı yuvarlak bir kemerle orta nefe açılmaktadır. Soyunmalık-divanhâne bölümünün zemin ve belirli bir seviyeye kadar duvarları renkli taş levhalarla kaplanmış, duvarların üst kesimleri, ayrıca pâyelerin ve tonozların yüzeyleri bol miktarda figüratif unsurun (insan ve hayvan) görüldüğü freskolarla bezenmiştir. Bunlar arasında, özellikle mekânın divanhâne niteliğini vurgulaması açısından önem taşıyan bir kompozisyonun merkezinde, burmalı sütunları olan bir sayebanın al-

tında tahtına oturmuş halife görülmekte, çevresinde maiyetiyle kuş sürüleri, ayaklarının altında da deniz seçilmektedir. Böylece Emevî halifelerinin denizlerin ve karaların hâkimi, dünyanın efendisi oldukları belirtilmek istenmiştir. Soyunmalık-divanhânenin bazilika tarzı tasarımı görülen Sâsânî ve Bizans etkilerini söz konusu tasvirde de bulmak mümkündür. Aynı anlamı veren taht eyvanının duvarındaki kompozisyonda da yanyana dizilmiş altı adet insan figürü yer almakta ve kıyafetleriyle üzerlerindeki Arapça ve Grekçe yazılardan bunların dördünün Bizans, Sâsânî ve Habeş imparatorları ile Vizigot kralı oldukları anlaşılmaktadır. Diğer iki figürün ise Türk hakaniyle Çin imparatoru veya Hindistan hükümdarı olduğu tahmin edilen bu kompozisyonda Sâsânî saray geleneğine uygun biçimde dünyanın belli başlı hükümdarlarının Emevî halifesine "arz-ı ubûdiyyet" ettikleri gösterilmekte, böylece Emevî hilâfet ve saltanatının gücü sergilenmektedir.

Hişâm b. Abdülmelik (724-743) tarafından yaptırılan Kasrülhayr el-Garbî'de saray kitlesinden soyutlanarak kuzey yönüne yerleştirilen hamamda da soyunmalık bölümünün aynı zamanda divanhâne olarak tasarlandığı ve boyutlarının Kusaury Amre'dekinden daha büyük tutulduğu görülür. Buradan geçilen dik-dörtgen planlı, yarım daire biçiminde bir nişle donatılmış mekânın taht salonu olduğu anlaşılmaktadır.

Emevî saraylarının en gösterişlilerinden olan II. Velîd'in (743-744) yaptırdığı Hirbetü'l-mefcer'de de divanhâne, kuzey kesimini işgal eden muhteşem hamamın soyunmalık bölümü ile bağlantılıdır. Tasarımıyla olduğu kadar zemin mozaikleriyle de göz kamaştırıcı soyun-

Hirbetü'l-mefcer Sarayı'nın divanhânesinde zemin mozaigi - Filistin

